

100 let Státního zdravotního ústavu

Právě před 100 lety, 5. listopadu 1925, otevřel prezident republiky Tomáš Garrigue Masaryk v Praze v sousedství Vinohradské nemocnice klíčovou instituci veřejného zdraví nově vzniklého státu – Státní zdravotní ústav (SZÚ) Československé republiky. Díky podpoře americké Rockefellerovy nadace, zájmu nejvyšších představitelů státu, na svou dobu špičkovému vybavení a zapojení nejvýznamnějších odborníků si ústav udržoval vysokou prestiž.

Zdraví obyvatel Čech, Moravy, Slezska, Slovenska a Podkarpatské Rusi v době rozvratu po první světové válce ohrožovaly infekční nemoci, zejména břišní tyfus, záškrt, spalničky a tuberkulóza, Evropou se prohnala pandemie španělské chřipky. Lékaři, kteří se s nemocemi potýkali, potřebovali základnu, která by zajišťovala prostředky diagnostiky a terapie a také prováděla výzkum a na jeho základě určovala strategii v boji proti infekčním i neinfekčním nemocem. A to byl důvod k vybudování ústavu. Ten později sestával z osmi oddělení: séroterapeutického, oddělení pro výrobu očkovacích látek proti neštovicím, pro biologickou kontrolu léčiv, pro bakteriologickou a sérologickou diagnostiku, pro sociální hygienu, pro zdravotní výchovu a propagaci, ústavu pro zkoumání potravin a ústavu pro zkoumání léčiv.

Významným odvětvím léčby infekčních nemocí byla tehdy séroterapie. Když na Podkarpatské Rusi pokoušel vztekly vlk člověka, byl pacient urychleně převezen rychlíkem do Prahy, kde mu bylo podáno antirabické sérum. Ve statku v obci Bohumile, ale i přímo ve stájích na Vinohradech probíhala výroba antisér procesem imunizace koní. Dodnes lze poznat, že centrální park byl původně požární nádrží, která schraňovala předepsaný objem vody pro případ hašení požáru skladovaného sena a slámy.

V průběhu let procházel ústav řadou změn. V čase německé okupace se z něj stal Zdravotní ústav Protektorátu Čechy a Morava, v r. 1949 se název pozměnil na Státní zdravotnický ústav. Ten byl v r. 1952 rozparcelován na samostatné organizace ministerstva – Státní ústav pro kontrolu léčiv, Ústav hygieny a Ústav epidemiologie a mikrobiologie. Vyčleněn byl i národní podnik Biogena, později Ústav sér a očkovacích látek (Sevapharma, SEVAC), který převzal výrobu diagnostických prostředků, alergenů, imunopreparátů a vakcín. Bohatý sortiment kvalitních vakcín, které pokrývaly potřebu očkování v Československu i jiných zemích, se vyráběl v budově 3 areálu SZÚ až do počátku 90. let, kdy byly tuzemské očkovací látky nahrazeny možná ne účinnějšími, bezpečnějšími ani levnějšími, ale určitě lépe certifikovanými a propagovanými produkty západních farmaceutických firem.

V r. 1971 se Ústav hygieny a Ústav epidemiologie a mikrobiologie opět spojily a vytvořily Institut hygieny a epidemiolo-

gie (IHE). Ten byl zase od počátku r. 1992 transformován zpět na Státní zdravotní ústav. Měnilo se státní zřízení, ředitelé, členění ústavu, vybavení, metody... séroterapii a koně odvál čas, ale to hlavní v ústavu zůstávalo – pracovali zde kvalifikovaní odborníci. Bez nich by ústav nebyl ničím. Na vysokých i nízkých postech působili významní vědci. Např. v dobách Protektorátu, kdy byly zavřené české vysoké školy, se do ústavu uchýlil mimo jiné otec československé parazitologie doc. RNDr. Otto Jírovec. Ale i předposlední ředitel IHE prof. PhDr. RNDr. Bohumír Rosický, DrSc., který byl i ve světě uznávaným parazitologem zaměřeným na krevsající členovce a přírodní ohniskovost nákaz.

Mnoho pracovníků ústavu prokázalo ohromné odhodlání a osobní statečnost. Za protektorátu bylo v době heydrichiády za protinacistickou činnost popraveno celkem sedm zaměstnanců včetně tehdejšího ředitele prof. MUDr. Hynka Pelce a dva byli odvezeni do lágru. Přesto se na sklonku války neváhala skupina epidemiologů pod vedením Karla Rašky vydat na krajně riskantní misi do Terezína a v doprovodu německých dozorců likvidovat epidemii skvrnitého tyfu mezi vězni koncentračního tábora a zabránit jejímu šíření do okolí.

Prof. MUDr. Karel Raška projevil nejen odhodlání, statečnost a odborný rozhled, ale i nebyvalý vizionářský talent, když navrhl, prosadil a zrealizoval koncepci Světové zdravotnické organizace (WHO) na eradikaci pravých neštovic. Tohoto dosud jediného úspěšného celosvětového projektu na úplné vymýcení některé infekční nemoci se vedle K. Rašky účastnilo i několik dalších odborníků z tehdejšího Ústavu epidemiologie a mikrobiologie.

Každodenní činnosti na poli terapie, diagnostiky, surveillance (odborného dohledu), vakcinace, hygienických opatření a dalších zásahů a také díky získávání dalších a dalších poznatků se dařilo, i s výraznou zásluhou SZÚ, postupně snižovat dopad infekčních i neinfekčních chorob na zdraví naší populace. Začala převládat představa, že infekční nemoci jsme již zcela zvládli a že tato hrozba je záležitostí minulosti. Jenže z tohoto omylu čas od času vyvedly lidstvo nenadálé epidemie dosud neznámých chorob, které probudily hrůzné vzpomínky na morové rány v historii. Lékaři, epidemiologové, bakteriologové, virologové a parazitologové, stejně jako diagnostičtí pracovníci, se tak ocitli v trochu podobné situaci jako odvážní „bojovníci se smrtí“ v 19. století, kdy byli původci nemocí teprve objevení a o přenosu, nakažlivosti a virulenci infekcí chyběly ověřené informace. A tak např. pracovník SZÚ MUDr. František Gallia, který v r. 1948 izoloval první kmény viru klíšťové encefalitidy, se stal obětí své práce.

Pokud se nová nemoc objeví, je velice důležité, aby někdo, kdo má k tomu odvahy a erudici, co nejrychleji vyhlásil opa-

tření proti šíření, doporučil léčbu a zajistil spolehlivou diagnostiku, i pokud se toho o infekci ještě moc neví. A za své rozhodnutí přijal zodpovědnost. Když se po světě začal šířit smrtící virus lidského imunodeficitu, doc. MUDr. Lubomír Syruček, CSc., tehdy vedoucí Ústavu epidemiologie a mikrobiologie, který měl z dřívějšího zkušenosti s vysoce virulentními nákazami, jako jsou mor, cholera a variola, byl schopen (ve spolupráci s dalšími infekcionisty, virology a epidemiology) vyhlásit opatření, která výrazně přispěla k potlačování epidemie AIDS. Koordinačním centrem se stala Národní referenční laboratoř pro HIV/AIDS v Institutu hygieny a epidemiologie (viz také Živa 2025, 2: XLII–XLIV).

Když propukla pandemie SARS-CoV-2, na novou infekci ještě neexistoval žádný všeobecně používaný nebo komerčně dostupný test. Na potřebu rychlé a spolehlivé diagnostiky, nezbytné pro účely terapie i sledování šíření viru, okamžitě reagovala Národní referenční laboratoř pro chřipku a nechřipkovou respirační virovou onemocnění, kterou tehdy vedla RNDr. Helena Jiřincová, a bleskově zavedla PCR test na detekci koronavirové RNA. Ověření v Institutu Roberta Kocha v Berlíně potvrdilo, že test je spolehlivý. V první fázi se veškeré vyšetřování v České republice provádělo jen v SZÚ, obětavý personál referenční laboratoře byl naprosto vyčerpaný. Až později byla metodika předána i dalším diagnostickým laboratořím. Referenční laboratoř se také okamžitě ujala úkolu sekvenace virových izolátů a pravidelně podávala zprávy o variantách viru, které se v populaci vyskytují. Data ze SZÚ se pro epidemiologii stala podkladem k zavedení opatření proti šíření epidemie.

Státní zdravotní ústav si, přes všechny potíže, dokázal poradit nejen s nezávažnými, ale i s velmi vážnými problémy veřejného zdraví, které u nás za uplynulých 100 let nastaly. A do příštího století bychom chtěli popřát co nejvíce schopných, vzdělaných, erudovaných, statečných a odhodlaných odborníků, kteří, pokud opět nastane nějaký velký „průšvih“, nezaváhají a budou vědět, co mají dělat.

V příštím ročníku Živy představíme některá z témat výzkumu probíhajících na Státním zdravotním ústavu.

Více na <https://100let.szu.cz/>, včetně publikace z r. 2005 s podrobnou historií SZÚ (ke stažení ve formátu PDF)

Použitou literaturu uvádíme na webové stránce Živy.